

Jakub Aleksander SANOJCA^a,

Antoni SEMMLER^b, Kacper BRZYKCY^c

^aWydział Nauk Geograficznych i Geologicznych
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

e-mail: jaksan@st.amu.edu.pl

ORCID: 0009-0007-2719-4086

^bWydział Neofilologii

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

e-mail: antsem@st.amu.edu.pl

ORCID: 0009-0009-7923-9674

^cWydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

e-mail: kacbrz1@st.amu.edu.pl

Prace i Studia Geograficzne

ISSN: 0208–4589; ISSN (*online*): 2543–7313

2025, t. 70.2, s. 77–95

DOI: 10.48128/pisg-2025-70.2-04

PRZESTRZENNE FORMY PAMIĘCI O KONFLIKCIE W IRLANDII PÓŁNOCNEJ – PRZYKŁAD BELFASTU

Przestrzenne formy pamięci o konflikcie w Irlandii Północnej – przykład Belfastu

Abstract: Researchers have noted that the unresolved, decades-long conflict in Northern Ireland gave rise to a vibrant local street art culture. A study conducted in Belfast from July 30 to August 4, 2024, explored various aspects of street art related to the Ulster conflict, including its forms and themes. The most common types of art were murals and wooden or plastic boards. Of the artworks examined, 51.1% featured pro-Irish messages and slogans, 39.5% – pro-British, and 3.6% promoted conciliatory themes. Nationalist (pro-Irish) pieces often honored historical figures and highlighted specific political issues, such as pro-Palestinian narratives. Unionist (pro-British) art typically focused on British monarchs, loyalist militants in balaclavas, and significant historical events. Conciliatory art avoided referencing either side of the conflict or their alleged victims. Most of the studied artworks showed no signs of vandalism from opposing groups.

Wpłynęło: 09.11.2024

Zaakceptowano: 11.06.2025

Zalecany sposób cytowania / Cite as: Sanojca J.A., Semmler A., Brzykcy K., 2025, Przestrzenne formy pamięci o konflikcie w Irlandii Północnej – przykład Belfastu, *Prace i Studia Geograficzne*, 70.2, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 77–95, DOI: 10.48128/pisg-2025-70.2-04.

© Copyright by Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego & Autorzy

Czasopismo otrzymało dofinansowanie w ramach programu Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza

Artykuł opublikowany przez SCIENDO i objęty licencją Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License

Key words: Northern Ireland, Belfast, conflict, murals, street art, public place

WSTĘP

Konflikt w Irlandii Północnej pomiędzy Irlandczykami i Brytyjczykami trwa od wieków, choć jego najbardziej znana i skutkująca śmiercią tysięcy osób faza odbywała się przez większość drugiej połowy XX w. (Todd 2009; Snyder 2022; Starzyk, Synoradzki 2023). Mimo podpisania porozumienia pokojowego są badacze, którzy uznają, że antagonizm między społecznościami jest wyłącznie wyciszony (Starzyk, Synoradzki 2023) czy nawet tacy, którzy stawiają tezę, że spór wciąż trwa, tylko w zmienionej formie (Cancellieri 2015).

Pomimo upływu ponad dwóch dekad wciąż istnieje lęk przed odrodzeniem się konfliktu (Todd 2009; Cancellieri 2015). Nie zlikwidowano murów, które oddzielają społeczności (Nagle 2009; Todd 2009; McAtackney 2011) i nadal powstają murale związane z działaczami bojówek irlandzkich oraz brytyjskich, wypominające swoją treścią zbrodnie drugiej strony. Sztuka uliczna (ang. *street art*) w Irlandii Północnej jest obiektem badań (McAtackney 2011; Rolston 2020; Snyder 2022) skoncentrowanych m.in. na aspekcie solidarności stron konfliktu z innymi narodami (Arar 2017; Hopper, Renfro 2021) czy poświęconych formom debaty o Brexicie w przestrzeni publicznej (Armstrong i in. 2022).

Sztuka publiczna wyzwala konflikty o przestrzeń ogólnodostępną, o prawo do obecności w niej. Wyznacza granice oraz wywołuje spory o pamięć historyczną, tożsamość zbiorową i ład kulturowy. Sztuka ta określa przestrzenne i symboliczne osie obrotu sił społecznych, zawłaszczając albo odzyskując przestrzeń miasta przez różne wspólnoty, które dążą do uzyskania pola dla ekspresji swojej tożsamości, zostawienia swojego śladu (tymczasowego albo trwałego), nie stanowiąc jednak stale dominującej większości. Zbiór dzieł powstających przez lata nakłada na siebie kolejne historyczne warstwy polityki kulturalnej, pamięci społecznej i codziennych praktyk kulturowych (Niziołek 2014).

Dzieła kultury w przestrzeni publicznej są również wyrazem pamięci zbiorowej (ang. *public memory*). Jeżeli ich celem jest odtwarzanie przeszłości, to przekształcają się tym samym w nośniki pamięci historycznej. Pamięć historyczna z kolei jest ważnym elementem wspólnej tożsamości, jej tworzenia oraz jest źródłem władzy (ang. *source of power*). Miejsca pamięci mogą być wykorzystywane przez władzę, ale również przez ruchy oddolne, by podważać oficjalne narracje o historii (Foote, Azaryahu 2007).

Zróżnicowana tematyka sztuki ulicznej związanej z konfliktem oraz efemeryczność¹ *street artu* (Trzepacz 2023) i pomników pamięci (Foote, Azaryahu 2007) zachęciły autorów do przeprowadzenia niniejszego badania. Jego celem było zbadanie cech elementów, które świadczyłyby o tendencjach zjednoczeniowych (nacjonalistycznych), unionistycznych lub koncyliacyjnych w Irlandii Północnej. W pracy uwzględniono nie tylko murale, z których ten obszar najbardziej słynie (McAtackney 2011; Arar 2017; Rolston 2020; Trzepacz 2023), ale też inne formy sztuki ulicznej, takie jak graffiti, plakaty, tablice i rzeźby. Zwrócono również uwagę na skwery (ogrody) pamięci i elementy oddzielające społeczności jak mury, bramy i inne znaki świadczące o rozpoczęciu się dzielnicy „nacjonalistycznej” albo „unionistycznej”. W ramach pracy zadano dwa szczegółowe pytania badawcze: 1) jaka forma prac jest dominująca? oraz 2) jakie tematy są poruszane w sztuce ulicznej Belfastu?

ZARYS KONFLIKTU W IRLANDII PÓŁNOCNEJ

Początków konfliktu irlandzko-brytyjskiego można doszukiwać się w 1534 r., gdy monarcha Wielkiej Brytanii stał się głową kościoła anglikańskiego i zaczęto prześladować katolików, którymi pozostawali Irlandczycy. Autochtonów Irlandii represjonowano, odbierano im ziemie i nie mogli oni

¹ Nie chodzi tu tylko o fizyczne przekształcanie czy przemijanie tych dzieł, ale też ich reinterpretację w wyniku przemian politycznych i społecznych.

piastować wysokich stanowisk urzędniczych. W ramach kolonizacji, która objęła głównie obszar Ulsteru², ściągano ludność protestancką i tworzone plantacje w północnej części wyspy (Todd 2009; Snyder 2022; Starzyk, Synoradzki, 2023). Wraz z uprzemysławianiem się Ulsteru, a zwłaszcza jego centrum gospodarczego i politycznego – Belfastu – rozpoczęła się imigracja katolickich Irlandczyków ze wsi do miast na północy. W wyniku nagłego napływu ludności integracja katolików z belfaskimi protestantami była powolna, co wzmacniało procesy segregacji przestrzennej. Drugim powodem było poczucie niebezpieczeństwa wśród katolików w nowym środowisku, ale też i wśród lokalnych protestantów, którzy bali się zdominowania przez Irlandczyków (Nagle 2009; McAtackney 2011).

Protestanci również odczuwali lęk, że rząd Wielkiej Brytanii zacznie ustępować na rzecz Irlandczyków, a w ten sposób ostatecznie opuści wyspę. W związku z tym unioniści sprzeciwiali się wprowadzeniu *Home Rule Act*³, który zwiększałby samorządność Irlandii, widząc w tym proces utraty regionalnej protestanckiej dominacji kosztem katolickiego parlamentu w Dublinie. Lojaliści wysyłali noty protestacyjne, a w 1912 r. utworzyli organizację *Ulster Volunteer Forces*⁴ (UVF) (O'Brien 2019; Rolston 2020) oraz po wybuchu Wielkiej Wojny propagowali ideę zaciągu do armii, by udowodnić, iż są lojalnymi sługami króla i powinni być wysłuchani. Irlandczycy również tworzyli swoje siły paramilitarne. W 1913 r. powstało *The Irish Volunteers*⁵ (które dało podstawy *Irish Republican Army*⁶ (IRA) w 1919 r.) i *Irish Citizen*

² Ulster jest jedną z czterech prowincji historycznych Irlandii. Sześć hrabstw Ulsteru jest częścią Zjednoczonego Królestwa, a trzy – Republiki Irlandii. Ze względu na ten podział, w pracy będzie używane określenie „Irlandii Północnej” na tereny Irlandii kontrolowane przez Zjednoczone Królestwo, choć unioniści używają tych nazw wzajemnie.

³ *Home Rule Act* (właśc. *The Government of Ireland Act 1914*), czyli Ustawa o Samorządzie Irlandii z 1914 r., to brytyjska ustawa parlamentarna, która miała na celu przyznanie Irlandii ograniczonej formy samorządu w ramach Zjednoczonego Królestwa. Zakładała utworzenie irlandzkiego parlamentu w Dublinie z uprawnieniami do zarządzania sprawami wewnętrznymi, podczas gdy parlament brytyjski w Westminsterze zachowywał kontrolę nad polityką zagraniczną, obronnością i innymi kluczowymi obszarami.

⁴ Ulster Volunteer Forces (UVF) była to protestancka organizacja założona w 1912 r. przez Sir Davida Carsona by sprzeciwić się *Home Rule Act*. Wielu członków organizacji dołączyło do 36 Dywizji Ulsterskiej, a ich najważniejsza bitwa była pod Sommą w lipcu 1916 r. Taką samą nazwę przyjęła organizacja powołana do życia w 1966 r., w 50-lecie Powstania Wielkanocnego, oficjalnie by zwalczać irlandzki nacjonalizm i IRA, a prawdopodobnie by zatrzymać reformy premiera Terence’a O’Neilla. Drugie UVF dokonywało zamachów nie tylko na działaczy IRA, ale też na katolickich i protestanckich cywili oraz na działaczy innych unionistycznych bojówek. Szacuje się, że z rąk działaczy organizacji zginęło ponad 500 osób w trakcie *The Troubles*. Część członków sprzeciwiło się procesowi pokojowemu i w 1996 r. utworzyło Loyalist Volunteer Force. UVF w 2007 r. ogłosiło zakończenie zbrojnej kampanii. Część byłych członków jest zaangażowana w zorganizowaną działalność przestępczą. Politycznie organizacja była związana z *Progressive Unionist Party* (<https://www.theguardian.com/uk/2000/jun/20/northernireland.uksecurity>, dostęp: 05.02.2025; <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-11313364>, dostęp: 05.02.2025; <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-65092928>, dostęp: 05.02.2025; <https://www.britannica.com/>, dostęp: 05.02.2025).

⁵ The Irish Volunteers (TIV) było organizacją liczącą do 200 tys. członków. Większość z nich pod wodzą Johna Redmonda dołączyła do Armii Brytyjskiej podczas Wielkiej Wojny. Część członków brało udział w Powstaniu Wielkanocnym (O'Brien 2019; <https://www.britannica.com/>, dostęp: 05.02.2025).

⁶ W 1919 r. TIV zostało przekształcone w *Irish Republican Army*. IRA było blisko związane z *Sinn Féin* (SF), a politycy tej partii należeli do IRA. Do rozłamu w IRA doszło w czasie wojny domowej w Irlandii (1921–1924), a w 1931 i 1936 r. IRA zostało zdelegalizowane w Republice Irlandii w związku z „możliwością istnienia jednego rządu i jednej armii”. IRA w Irlandii Północnej przeprowadziło kilka działań przeciwko Brytyjczykom w 1939 r., ogłaszając zakończenie akcji w 1945 r. W 1949 r. SF i IRA ponownie zawiązały sojusz ze sobą. Od 1951 r. organizacja przeprowadzała pojedyncze rajdy w Irlandii Północnej. W 1969 r.

Army⁷ (ICA). Część działaczy pierwszej organizacji zaciągnęła się do armii brytyjskiej w celu uzyskania przychylności rządu dla *Home Rule*, a członkowie drugiej wywołali w 1916 r. Powstanie Wielkanocne w Dublinie. Insurekcja ta nie zyskała wielkiego uznania, ponieważ większość Irlandczyków nie popierała idei niepodległości. Zamiast tego preferowali oni autonomię oraz walkę polityczną nad działaniami zbrojnymi. Zmieniło się to po represjach wobec powstańców, a zwłaszcza po propozycji rządu w postaci wydania kolejnego *Home Rule Act* w zamian za przymusowy pobór. Irlandczycy poparli wówczas ideę niepodległości i w 1919 r. ogłosili Republikę, rozpoczynając w ten sposób wojnę z Wielką Brytanią, która zakończyła się w 1921 r. (O'Brien 2019).

Lata 1920–1922 były bardzo burzliwe dla Irlandii Północnej, bowiem w tym czasie doszło do pogromów w Belfaście. Ich powodem było zabójstwo dowódcy brytyjskiej policji przez IRA, w związku z czym wybuchły zamieszki przeciwko nacjonalistom i *Sinn Féin* (SF)⁸. Drugą przyczyną było zajmowanie przez katolików wakatu powstałych w wyniku zaciągnięcia się części protestantów do wojska, co poskutkowało wyrzuceniem Irlandczyków ze stoczni belfaskiej (O'Brien 2019)⁹. Podczas tego okresu, zwanego również jako *The Troubles* (tak jak konflikt po 1968 r.), zginęło co najmniej 498 osób, z czego 56% ofiar to Irlandczycy, tj. dwukrotnie więcej niż stanowił ich udział w populacji Belfastu¹⁰.

W wyniku podpisania *The Government of Ireland Act* z 1920 r. oraz *Anglo-Irish Treaty* z 1921 r. doszło do podzielenia wyspy na dwie części – Wolne Państwo Irlandzkie (jako dominium Wielkiej Brytanii) oraz Irlandię Północną, która pozostała integralną częścią Zjednoczonego Królestwa, z własnym rządem od 1922 r. (Snyder 2022; Starzyk, Synoradzki 2023). Rozwiązanie to nie załagodziło jednak napięć społecznych. Miało ono wręcz odwrotny skutek – katolicy mogli odwoływać się do idei irredentyzmu, a protestanci mieli regionalną dominację i w dalszym ciągu wykorzystywali struktury administracyjne do marginalizacji Irlandczyków (Todd 2009; Snyder 2022; Starzyk, Synoradzki 2023).

Lata 1935–1968 były względnie spokojne. Napięcia społeczne zmniejszały się (McAtackney 2011), jednakże dyskryminacja dalej istniała, zauważalna była np. w sferze mieszkalnictwa publicznego czy edukacji, które faworyzowały protestantów (Snyder 2022). W związku z tym w latach 50. i 60.

doszło do rozłamu w wyniku sporu o to, czy działania powinny być polityczne czy zbrojne, gdzie pierwsze rozwiązanie poparło *Official IRA*, a drugie *Provisional IRA*. W 1986 r. odłączyło się *Continuity IRA*, które sprzeciwiało się udziału SF w procesach politycznych w Irlandii Północnej. Szacuje się, że IRA przyczyniło się do śmierci 1800 osób, w tym 600 cywili w latach 1969–1994. *Provisional IRA* w 2005 r. poddało się procesowi rozbrajania, choć część struktur nie zlikwidowano. Grupa członków, która nie zgadzała się z rezejmem z 1997 r. utworzyła *Real IRA*, które w 2012 r. z innymi pozostałościami nacjonalistycznymi utworzyło *New IRA* (<https://www.theguardian.com/uk-news/2016/may/14/police-severe-terror-threat-ira-northern-ireland-bomb-attacks>, dostęp: 05.02.2025; O'Brien 2019; <https://www.britannica.com/>, dostęp: 05.02.2025; <https://mappingmilitants.org/map/northern-ireland>, dostęp: 05.02.2025).

⁷ *Irish Citizen Army* było organizacją utworzoną przez socjalistę Jamesa Connolly'ego.

⁸ *Sinn Féin* (SF) to ponad stoletnia irlandzka partia działająca na całej wyspie, dążąca do zjednoczenia Irlandii Północnej z Republiką. SF od 1949 r. było związane z IRA, a w wyniku rozłamu organizacji w 1969 r., osoby popierające walkę polityczną utworzyły *Workers' Party* (polityczne skrzydło *Official IRA*), a zwolennicy walki zbrojnej i *Provisional IRA* dalej działało jako SF. Partia była zdelegalizowana w Zjednoczonym Królestwie do 1974 r., a od lat 80. zaczęła działać parlamentarnie. SF jest jedną z głównych partii w Stormoncie i kandyduje w wyborach ogólnopaństwowych, ale jej członkowie nie korzystają z mandatów w Westminsterze uprawiając politykę abstencjonizmu (<https://www.britannica.com/>, dostęp: 05.02.2025).

⁹ <https://www.theirishstory.com/2020/10/27/the-dead-of-the-belfast-pogrom-counting-the-cost-of-the-revolutionary-period-1920-22/> (dostęp: 05.02.2025).

¹⁰ <https://www.theirishstory.com/2020/10/27/the-dead-of-the-belfast-pogrom-counting-the-cost-of-the-revolutionary-period-1920-22/> (dostęp: 05.02.2025).

rozpoczęły działalność organizacje na rzecz praw człowieka (Nagle 2009), które zrzeszały głównie katolików i inspirowały się działaniami tożsamyh ruchów z USA, Czechosłowacji i Francji (Snyder 2022).

The Troubles, które zaczęły się w końcu lat 60. XX w., nie posiadają jednego jasno zarysowanego wydarzenia, które do nich doprowadziło. L. McAtackney (2011), J. Todd (2009) i R. Arar (2017) podają rok 1969 jako początek tego konfliktu, kiedy J.F. Cancellieri (2015) uznaje, że *Troubles* zaczęło się w „Krwawą Niedzielę” (*Bloody Sunday*) 30 stycznia 1972 r., gdy w wyniku działań brytyjskiej armii zginęło 13 osób i 14 zostało rannych. E.M. Snyder (2022) podaje, że za moment, kiedy zaczęło się *Troubles* najczęściej uznawany jest 5 października 1968 r. Tego dnia, mimo zakazu władz z 3 października dotyczącego organizacji zgromadzeń publicznych, odbył się w Derry¹¹ protest przeciwko dyskryminacji w polityce mieszkaniowej i wyborczej. Wydarzenie to zostało rozbite przez policję i było nagrywane przez telewizję. Unioniści w tym okresie zaczęli organizować parady przez nacjonalistyczne dzielnice, które kończyły się walkami. Przykładem takiego wydarzenia był marsz 12 sierpnia 1969 r. przez nacjonalistyczną dzielnicę Bogside w Derry, który skończył się trzydniowymi walkami katolików z protestantami oraz policją i spaleniem 1,5 tys. domów (Snyder 2022). Wielka Brytania w celu uspokojenia sytuacji wysłała armię (zasadniczo faworyzującą unionistów), aresztowała bez wyroków sądowych domniemyh działaczy IRA i przedłużała zakaz zgromadzeń publicznych (Todd 2009), co poskutkowało nagłym wzrostem przemocy w 1972 r., śmiercią 500 osób i ranieniem ponad 4 tys. osób (Snyder 2022; Starzyk, Synoradzki 2023). W związku z pogarszającą się sytuacją i rozpadem zdolności funkcjonowania Irlandii Północnej, w 1972 r. wprowadzono bezpośrednie rządy Wielkiej Brytanii (ang. *direct rule*), które trwały do 1998 r. (Todd 2009).

Pierwszym krokiem w stronę pokoju było porozumienie Angielsko-Irlandzkie (*Anglo-Irish Agreement*) z 1985 r. skutkujące reformami i angażujące rząd w Dublinie jako organ doradczy w kwestii Irlandii Północnej, co spotkało się z oporem unionistów (Todd 2009; Rolston 2020). Według Cancellieri’ego (2015) umowa ta nie osiągnęła swojego celu, ponieważ nie zrealizowała postulatów unionistów i wytworzyła wśród nich poczucie zdrady ze strony rządu w Londynie. W 1993 r. podpisano Deklarację z *Downing Street* (Starzyk, Synoradzki 2023), która dała podstawę do zawiazania jednostronnego rozejmu przez IRA w następnym roku, a sześć tygodni później przez unionistyczne *Ulster Defence Association*¹² (UDA) i UVF (Todd 2009; Rolston 2020; Snyder 2022; Starzyk, Synoradzki 2023). Dwa lata później USA zaangażowało się w rozmowy pokojowe i zorganizowano wybory do lokalnego parlamentu (Stormontu), w którym partie nacjonalistyczne nie uzyskały zadowalającego wyniku. W związku z tym IRA złamało ogłoszone przez siebie zawieszenie broni, w wyniku czego *Sinn Féin* nie zostało zaproszone na okrągłostołowe rozmowy (ang. *all-party talks*). W 1997 r.

¹¹ Znane również jako Londonderry. Użycie konkretnego wariantu jest często zależne od sympatii politycznych. Instytucje publiczne w Irlandii Północnej na ogół używają obu zapisów, w formie *Londonderry/Derry* lub *Londonderry (Derry)*.

¹² *Ulster Defence Association* (UDA) to była unionistyczna organizacja wywodząca się z belfaskiego Shankill Road, utworzona w 1971 r. Jako przykrywkę do walki z nacjonalistami i Irlandczykami używała nazwy *Ulster Freedom Fighters* (UFF). Organizacja była niechętna tradycyjnym ruchom unionistycznym, w tym UVF, tworząc w 1981 r. *Ulster Loyalist Democratic Party*, przekształcone w *Ulster Democratic Party* (UDP). UDA zostało zdelegalizowane w 1992 r. W 2007 r. ogłosiło zaprzestanie walki zbrojnej, a w 2010 r. zdało broń. Część byłych członków UDA jest zaangażowanych w zorganizowaną działalność przestępczą. Niektórzy działacze popierali niepodległość Irlandii Północnej. W 2007 r. powstało *Real Ulster Freedom Fighters*, które sprzeciwiało się *St. Andrew Agreement*, w wyniku którego nacjonalistyczne i unionistyczne partie współdziałały władze. Bojówka ta przeprowadzała ataki na katolickie osiedla w latach 2009–2013 (<https://www.theguardian.com/uk/2000/jun/20/northernireland.uksecurity>, dostęp: 05.02.2025; <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-65092928>, dostęp: 05.02.2025; <https://www.britannica.com/>, dostęp: 05.02.2025; <https://mappingmilitants.org/map/northern-ireland>, dostęp: 05.02.2025).

IRA ogłosiło kolejny rozejm, a w związku z wyborem Tony'ego Blaira na premiera Wielkiej Brytanii rozpoczęto negocjacje, w których *Sinn Féin* tym razem brało udział (Rolston 2020; Starzyk, Synoradzki 2023), co spotkało się z bojkotem *Democratic Unionist Party* (DUP). Pertraktacje doprowadziły do podpisania rok później Porozumienia Wielkopiątkowego (*Good Friday Agreement, Belfast Agreement*), na które DUP ostatecznie wyraziło zgodę, kończąc okres walk, w czasie którego zginęło ponad 3 tys. osób (Todd 2009).

Umowa poskutkowała rozpoczęciem dobrowolnego procesu rozbrajania bojówek, wypuszczeniem więźniów politycznych, współdzieleniem władzy przez nacjonalistów i unionistów¹³, zniesiono ograniczenia graniczne między Irlandią Północną, a Republiką Irlandii (Todd 2009; Rolston 2020; Snyder 2022; Starzyk, Synoradzki 2023), zakładano także zburzenie murów dzielących osiedla, które powstawały od 1968 r. (Nagle 2009). Porozumienie zostało poparte przez referendum w Irlandii Północnej (71,7% za) i Republice (94,5%), dając opcję na plebiscyt w kwestii zjednoczenia wyspy w przyszłości (Arar 2017; Starzyk, Synoradzki 2023).

Według Snydera (2022) porozumienie zakończyło okres relacji Irlandii i Zjednoczonego Królestwa opartych na wrogości, kolonializmie i napięciu. Ilość przemocy znacząco się zmniejszyła, jednakże nie zniknęła całkowicie (Cancellieri 2015). Wciąż pozostawała widoczna spuścizna konfliktu. UDA nie uszanowało umowy przeprowadzając ataki w nacjonalistycznych dzielnicach, nękać dzieci i dokonując zamachów bombowych czy też zabijając młodych nacjonalistów (Rolston 2020). Dalej powstawały mury dzielące obie społeczności utrwalając podejście nieuwzględniające zdania drugiej strony (Nagle 2009; Todd 2009). David Trimble, lider *Ulster Unionist Party* (UUP) już w 1999 r. zagroził zablokowaniem powstania rządu, jeśli IRA nie przyspieszy procesu zdawania broni. Ze względu na takie działania, do 2003 r. prace Stormontu były zawieszane cztery razy (Rolston 2020; Starzyk, Synoradzki 2023). Na przełomie wieków UDA/*Ulster Freedom Fighters* (UFF) i UVF zaczęły walczyć ze sobą w celu pozyskania kontroli nad częściami Belfastu (Rolston 2020). Dalej przetrwały szczątkowe struktury *Provisional IRA*, a same organizacje nacjonalistyczne, które nie podporządkowały się procesowi pokojowemu, jak *Real*, a potem *New IRA* przeprowadzają 15–40 ataków terrorystycznych rocznie (O'Brien 2019).

W rzeczywistości mimo porozumienia wciąż istnieje niepewność oraz lęk, iż w przyszłości ponownie dojdzie do walk (Todd 2009; Cancellieri 2015). Niektórzy uznają, że konflikt jest jedynie wyciszony (Starzyk, Synoradzki 2023) czy nawet niezakończony, a jedynie zmieniony (Cancellieri 2015). Decyzja o Brexicie¹⁴, który nie znalazł poparcia większości w Irlandii Północnej, wzmoгла wcześniejsze animozje. Skomplikowane procedury celne pomiędzy Unią Europejską, a po-brexitową Wielką Brytanią i Irlandią Północną zmotywowały *Sinn Féin* do poruszania wątku referendum zjednoczeniowego (Evershed, Murphy 2021; Armstrong i in. 2022). Przewodnicząca *Sinn Féin*, Mary Lou McDonald, stwierdziła, że jakoby do 2030 r. w Irlandii Północnej ma zostać przeprowadzone referendum zjednoczeniowe zgodnie z Porozumieniem¹⁵.

Ze względu na Umowę Wielkopiątkową nie można było wprowadzić kontroli celnych na granicy lądowej z Republiką Irlandii. Zmusiło to Londyn do wprowadzenia tzw. *Northern Ireland Protocol*, który przewidywał, że jakkolwiek towar docierający drogą morską do Irlandii Północnej (nawet, jeżeli miałby tam pozostać) musiał przechodzić kontrolę celną. Doprowadziło to do protestów DUP i odpowiednio bojkotowania posiedzeń w Stormont, co w praktyce zamroziło funkcjonowanie parlamentu na 24 miesiące¹⁶. Rozwiązaniem miał być tzw. *Windsor Framework* (tzw. *Irish Sea Border*), tworzący dwie osobne linie na produkty płynące do Irlandii Północnej. Linia „zielona”, nieobjęta

¹³ W momencie, gdy premierem jest członek partii unionistycznej, jego zastępcą jest republikanin i *vice versa*.

¹⁴ O dyskursie związanym z Brexitem w przestrzeni publicznej pisali m.in. M. Armstrong i in. (2022).

¹⁵ <https://news.sky.com/story/irish-unification-referendum-by-2030-sinn-fein-leader-tells-sky-news-13066545> (dostęp: 05.02.2025).

¹⁶ <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-67726389> (dostęp: 05.02.2025).

kontrolą celną na produkty do użytku wyłącznie w Irlandii Północnej oraz „czerwona” podlegająca kontroli, na produkty idące do Unii Europejskiej.

Wydarzenia z czasów *Troubles* wciąż są obecne w świadomości mieszkańców (Cancellieri 2015), co można zaobserwować w debacie publicznej. Podczas wyborów ogólnobrytyjskich w 2024 r., unionistyczni politycy wytykali bojówkarską przeszłość SF i zamachy organizowane przez IRA. W czerwcu tego samego roku w trakcie rozmowy w programie BBC *Good Morning Ulster*, w której brały udział kandydatka SF, Pat Cullen, oraz Diana Armstrong z UUP, podniesiony został temat zamachu w Enniskillen z 1987 r.¹⁷

Strony konfliktu są określane na wiele sposób. Irlandczycy są nazywani nacjonalistami, republikanami i katolikami, strona probrytyjska unionistami, lojalistami czy protestantami (Nagle 2009; McAttackney 2011; Arar 2017; Rolston 2020; Armstrong i in. 2022; Snyder 2022). W artykule Autorzy używają zwrotu „nacjonaści”, na stronnictwa proirlandzkie oraz „unioniści” na probrytyjskie. W odniesieniu do grup narodowościowych czy religijnych korzystano natomiast z określeń: „Irlandczycy”, „Brytyjczycy”, „katolicy” i „protestanci”.

KONFLIKT A MURALE

Po podziale Irlandii w północnej części wyspy zaczęły powstawać murale. Ich twórcami byli unioniści (McAttackney 2011) chcący wytworzyć protestancką „rodzinę” istniejącą niezależnie od podziałów klasowych, która jednoczy się przeciwko wrogom (Rolston 2020). Przedstawiano na nich króla Wilhelma III Orańskiego (*William of Orange*, a także *King Billy*), a zwłaszcza zwycięstwo nad katolickimi Jakobitami nad Boyne (12 lipca 1690). Zmieniło się to po długoletniej dominacji politycznej UUP i przemianach społecznych oraz politycznych w postaci rozwoju ruchów praw obywatelskich (w których udział brali, choć w mniejszości, także protestanci) i rozpoczęcia *Troubles* (Nagle 2009; Arar 2017; Snyder 2022). Ruch unionistyczny zaczął się rozбивać w latach 60. XX w. (Rolston 2020), a wraz z tym przeminął mit unionistycznej jedności i zaczęto zastępować murale z Wilhelmem III flagami, Czerwoną Dłonią Ulsteru (ang. *Red Hand of Ulster*) oraz innymi symbolami heraldycznymi. B. Rolston (2020) określa tę sztukę uliczną jako bezduszną, bowiem nie ukazywała żyjącego lojalisty lub historycznego władcy. Sytuacja zmieniła się wraz z Porozumieniem Angielsko-Irlandzkim, które nie było poparte przez unionistów i wytworzyło poczucie zdrady przez Wielką Brytanię (Todd 2009; Cancellieri 2015), w związku z czym zaczęli prezentować uzbrojonych i zamaskowanych bojówkarzy (Rolston 2020), którzy walczą o utrzymanie *status quo* (McAttackney 2011).

Przestrzeń publiczna była zdominowana przez unionistów aż do 1981 r., co wynikało z działań policji, która uniemożliwiała nacjonalistom tworzenie murali, a także z gettoizacji katolików, którzy mieli żywą kulturę jedynie w obrębie swoich społeczności (Rolston 2020; Hopper, Renfro 2021). Zmieniło się to po śmierci dziesięciu działaczy IRA w wyniku strajku głodowego w więzieniu. Wówczas nacjonaści zaczęli malować postulaty głodujących na murach, a następnie murale z uczestnikami protestu (McAttackney 2011; Hopper, Renfro 2021), przede wszystkim Bobby’ego Sandsa. Nacjonaści wzięli na tapet bieżące kwestie polityczne, działalność SF, irlandzką historię i mitologię, znacznie rzadziej niż u unionistów prezentowali bojówki (Rolston 2020). Ukazywano też walkę innych ruchów narodowo-wyzwoleńczych z RPA, Nikaragui czy Palestyny (Rolston 2020; Hopper, Renfro 2021), co służyło tworzeniu paraleli między lokalnym a zagranicznymi konfliktami (Arar 2017).

¹⁷ Podczas obchodów *Remembrance Sunday* (stąd zamach znany jest również jako *Poppy Day massacre*) w tej miejscowości wybuchła bomba podłożona przez IRA zabijając 11 i raniąc 60 osób (O’Brien 2019; <https://www.bbc.com/news/articles/c6ppxkj46r5o>, dostęp: 05.02.2025).

Twórczość nacjonalistów służyła kontestowaniu obecnej sytuacji społecznej i ukazywaniu niesprawiedliwości politycznej (McAttackney 2011; Hopper, Renfro 2021).

Po Porozumieniu Wielkopiątkowym nacjonałiści poszerzyli zakres tematyczny murali o krytykę Marszy Oranżystów¹⁸ przechodzących przez nacjonalistyczne dzielnice i kończących się przemocą (Cancellieri 2015; Snyder 2022). Ukazywano poległych bojowników o Irlandię, zwanymi *óglaigh* (liczba poj. *óglach*, dosł. „ochotnik” lub „wojownik”), a bojownicy byli ukazywani niezamaskowani, co miało podkreślać, iż ci działacze byli prawdziwymi postaciami z sąsiedztwa. Z okazji 20-lecia strajku głodowego z 1981 r. pojawiły się nowe murale upamiętniające działaczy takich jak: Mickey Devine, Kieran Doherty, Joe McDonnell i całą strajkującą dziesiątkę, w tym Sandsa (McAttackney 2011; Rolston 2020). Dzieła nacjonalistów są mniej sformalizowane, bardziej eksperymentalne, potrafią być eksponowane przez krótki i długi okres. Poruszano wątki bieżące, jak reintegracja więźniów-bojowników w nowej rzeczywistości (McAttackney 2011). Zakres odbiorców treści murali został poszerzony o turystów i media, którzy przy ich pomocy mogą się dowiedzieć o problemach i postulatach tej strony konfliktu (Hopper, Renfro 2021).

Unioniści skupiali się na Marszach (McAttackney 2011) ukazując je jako swoje prawa oraz dalej prezentowali zamaskowane bojówki w akcji, czasem korzystając z fikcyjnych postaci. Jeśli pojawiały się prawdziwe postaci, to byli to polegli z rąk IRA, Irlandzkiej Armii Narodowo-Wyzwoleńczej¹⁹ (*Irish National Liberation Army*, INLA), Organizacji Wyzwolenia Ludu Irlandzkiego²⁰ (*Irish People's Liberation Organisation*), czy w wyniku wewnętrznych walk wśród unionistów. Taki kult milicji służył ukazaniu dominacji nad nacjonalistami, wyznaczaniu terytorium, by konkurencyjne grupy wiedziały do kogo dzielnica należy i pokazywaniu, że na danym obszarze obowiązuje „para praw” bojówek (Rolston 2020; Hopper, Renfro 2021). Prezentowano też wątki historyczne, jak bitwa pod Sommą z I wojny światowej czy żyjącego monarchę Zjednoczonego Królestwa – wtedy Elżbietę II (McAttackney 2011). Bojówki miały swoje specjalizacje tematyczne. UVF odwoływało się do 36. Dywizji Ulsterskiej (ang. *36th Ulster Division*), składającej się z przeciwników *Home Rule*, którzy dołączyli do armii podczas I wojny światowej. UDA skupiało się na historii wyspy pod rządami Zjednoczonego Królestwa, jak powstanie w Irlandii z 1641 r., wojna irlandzka z lat 1689–1690 (ang. *Williamite wars*) czy panowanie króla Wilhelma III. W odniesieniu do historii współczesnej, murale krytykują *Home Rule* i ataki IRA w regionie nadgranicznym w latach 70. (Rolston 2020). Ich dzieła są określane jako bardziej konserwatywne i posiadające mniejszy zakres tematów (McAttackney 2011).

¹⁸ Zakon Orański (ang. *Orange Order*) to protestancka organizacja powstała w 1795 r. i działająca do dziś. Jej patronem jest Wilhelm III Orański, a celem podtrzymywanie protestantyzmu w Irlandii Północnej. Sprzeciwiała się *Home Rule Act* z 1912 r. Był to ważny ruch dla unionistycznych bojówek (<https://www.britannica.com/>, dostęp: 05.02.2025).

¹⁹ *Irish National Liberation Army* (INLA) była nacjonalistyczną organizacją powstałą w 1974 r. z części działaczy *Official IRA*, którzy nie zgadzali się z zawieszeniem broni ogłoszonym przez organizację w 1972 r. INLA nie podporządkowała się rozejmowi z 1994 r., a dopiero Porozumieniu Wielkopiątkowemu. INLA jest odpowiedzialna za ponad 120 zabójstw w okresie do 1998 r., w tym za śmierć 15 swoich członków w wyniku walk wewnętrznych. W rzeczywistości po Porozumieniu członkowie bojówki dokonywali kilku zabójstw, a niektórzy z nich byli zaangażowani w działalność przestępczą, głównie w rozbójnictwo. W 2009 r. INLA dokonało samorozwiązania. Politycznym skrzydłem bojówki była *Irish Republican Socialist Party* (<https://www.theguardian.com/uk/2009/oct/11/northern-ireland-republican-group-disband>, dostęp: 05.02.2025; <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-11090412>, dostęp: 05.02.2025; <https://mappingmilitants.org/map/northern-ireland>, dostęp: 05.02.2025).

²⁰ *Irish People's Liberation Organization* była nacjonalistyczną organizacją powstałą w 1986 r. w wyniku rozłamu w INLA po śmierci lidera organizacji. Dążyła do zastąpienia INLA. W 1992 r. została zniszczona przez *Provisional IRA*, a jej resztki zjednoczyły się z INLA (<https://mappingmilitants.org/map/northern-ireland>, dostęp: 05.02.2025).

Wskutek Porozumienia z 1998 r. pojawiły się nowe źródła finansowania i organizacje tworzące murale, jak *Ulster-Scots movement*. W związku z tym zaczęto prezentować Amerykanów z pochodzeniem ulstersko-szkockim (jak Jerzy Waszyngton), upamiętniać Świętego Patryka (bardziej jako brytyjskiego świętego, niż irlandzkiego), język i historię ulstersko-szkocką. Na murach wspominano księżną Dianę, celebrowano 50-lecie rządów Elżbiety II, a następnie uczczono jej śmierć (Rolston 2020) oraz rządy nowego króla Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej – Karola III. Obie strony, jak kiedyś tak i dziś, wykorzystują murale w celach propagandowych, tj. w celu pielęgnowania pamięci o ofiarach konfliktu, ukazując wizję jednej strony o tym, kto jest winny (Trzepacz 2023).

ORGANIZACJA BADAŃ I METODY BADAWCZE

Badanie przeprowadzono w okresie od 30 lipca do 4 sierpnia 2024 r. Dane zostały pozyskane podczas prac terenowych z wykorzystaniem fotografii mobilnej, a więc zdjęć wykonanych przy pomocy smartfonów. Badania podobną metodą przeprowadziła w Białymstoku K. Niziołek (2014), w Poznaniu E. Bogacka i A. Siniecka (2017), w Krakowie P. Trzepacz (2023), w Słupsku M. Durydiwka i in. (2023). Wpływ murów rozdzielających społeczności w Irlandii Północnej na powstawanie sztuki ulicznej został dotychczas omówiony przez L. McAttackney (2011) i C. Lehni (2022).

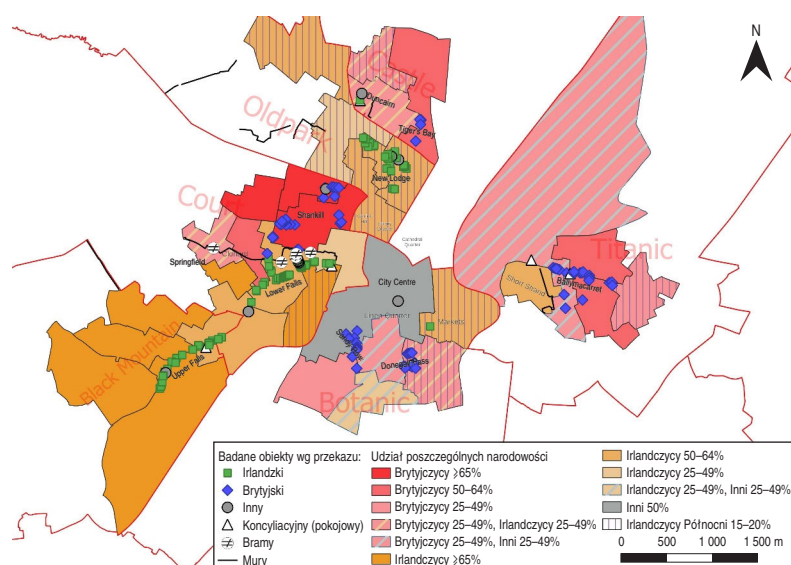
W zachodniej części miasta zbadano: *Upper Falls (Black Mountain)*²¹, *Lower Falls* i *Shankill (Court)*, w północnej: *New Lodge (Oldpark)*, *Duncairn* i *Tiger's Bay (Castle)*, we wschodniej: *Ballymacarret (Titanic)* oraz *Donegall Pass* i *Sandy Row (Botanic)* obejmujący centrum oraz południe Belfastu, inwentaryzując łącznie 223 punkty (ryc. 1). Przed przeprowadzeniem badań terenowych autorzy pozyskali informacje o lokalizacji murali związanych z konfliktem ze strony *Virtual Belfast Mural Tour*²².

Zebrany punktowi zostały przydzielone informacje o 1) **formie**: a) mural, b) graffiti, c) tablica, d) plakat, e) skwer pamięci, f) rzeźba, g) billboard, h) brama, i) inne; 2) **przekazie**: a) brytyjski, b) irlandzki, c) inny; 3) **motywie**: a) upamiętnienie postaci – ukazujący konkretną postać, b) polityczny – odnoszący się do bieżących wydarzeń politycznych, konkretnych polityków, bądź agitujący za daną opcją polityczną, c) historyczny – ukazujący wydarzenie sprzed Porozumienia Wielkanocnego, d) bojówka – przedstawienie członka organizacji paramilitarnej z bronią, z tytułem *volunteer* czy *óglaigh* lub symbolu czy nazwą organizacji, e) solidarnościowy z innymi narodami – prezentowanie symboli innych narodów lub odwołujących się bezpośrednio do solidarności z danym narodem czy przywódcą ruchu narodowo-wyzwoleńczego, f) nawiązujący do miejsca zamieszkania – odniesienie się do lokalnej okolicy lub użycie nazwy osiedla, g) nawiązujący do klubów sportowych – zaprezentowanie sportowców, h) inny.

Podczas badań nie uwzględniano wlepek, które są małymi kartkami z nadrukowaną na nich treścią naklejanymi w przestrzeni publicznej, często na słupach, skrzynkach i koszach. Zazwyczaj posiadają one charakter polityczny lub światopoglądowy, w związku z tym często są zaklejane lub niszczone przez osoby, które się z nimi nie zgadzają. Ze względu na ich relatywnie krótkotrwały byt w przestrzeni publicznej nie zostały one objęte badaniem. Ograniczono również liczbę flag uwzględnionych w badaniu. Odnotowano obiekty w przestrzeni publicznej, które odnosiły się do solidarności z innymi narodami, monarchii brytyjskiego, Zakonu Orańskiego, bojówek i nie były wywieszone na prywatnych domach.

²¹ Wymieniane jednostki są nazwami potocznymi części miasta (osiedli, enklaw, okolic przy głównych ulicach). W nawiasach są nazwy tzw. *ward* – jednostek specjalnych wykorzystywanych w celach wyborczych i statystycznych.

²² <https://www.virtualbelfastmuraltour.com/> (dostęp: 05.02.2025).

Ryc. 1. Mapa badanych obiektów na tle wyników spisu powszechnego z 2021 r.

Źródło: opracowanie własne w oparciu o dane ze spisu powszechnego *Northern Ireland Statistics and Research Agency*.

Fig. 1. Map of studied objects compared to the results of the 2021 national census.

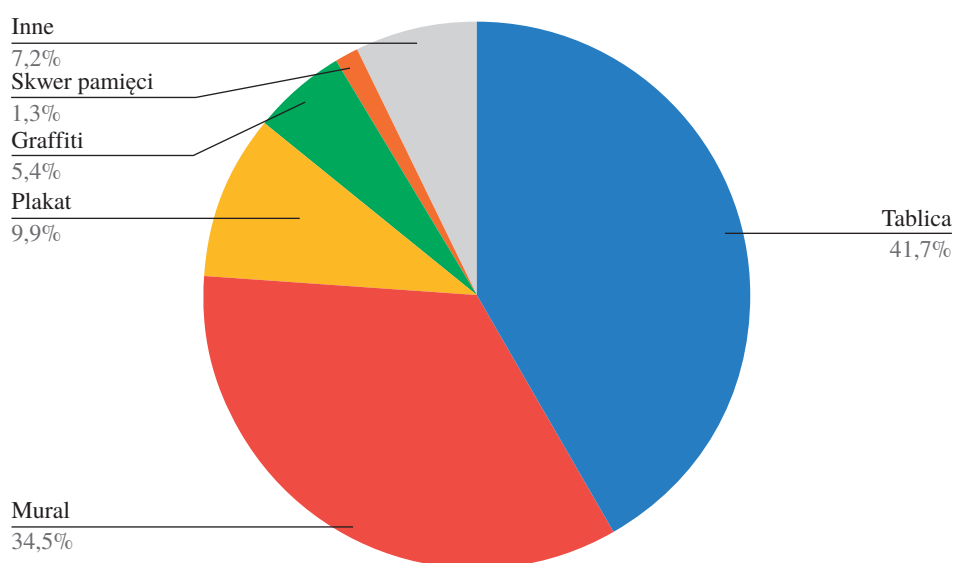
Source: own elaboration based on data from the national census *Northern Ireland Statistics and Research Agency*.

WYNIKI BADAŃ

Wśród badanych obiektów dominowały tablice (ryc. 2), które zazwyczaj były wielkopowierzchniową płytą przytwierdzoną do ściany budynku. Wraz z muralami były najczęstszą formą prezentacji upamiętnienia wydarzenia historycznego, bojówek czy postaci. Murale są częstym wyborem ze względu na historię (Rolston 2020), niskie koszty ich utworzenia oraz utrzymania, a do tego można je łatwo zmienić lub naprawić. Ponad dekadę temu zauważono, że wzrasta udział murali malowanych lub drukowanych na wielkoskalowych tablicach (opisanych przez autorów jako tablice) (McAttackney 2011). Wynika to nie tylko z chęci używania nowych technologii, ale i wykorzystywania bardziej skomplikowanych form graficznych przy użyciu fotografii. Tablice te można uprzednio przygotować i łatwo zamontować oraz zdemontować, co zwiększa możliwość ich przenoszenia, a forma wykonania zwiększa ich żywotność. Taki udział tablic może być również efektem programów mających na celu zastąpienie przy ich pomocy najbardziej kontrowersyjnych murali²³.

Charakterystycznym elementem oddawania czci poległym były „skwery pamięci”. Odnotowano dwa ogrodzone nacjonalistyczne parki, w których uczczono bojowników IRA oraz były prezentowane symbole związane z Irlandią, w tym flaga Republiki i bukiet kwiatów w jej barwach. Trzecim obiektem był brytyjski skwer, który również był ogrodzony i upamiętniał ofiary działań IRA. Punkt ten miał bardziej polityczny charakter, krytykując SF i IRA oraz rząd Tony’ego Blaira, za czasów którego doszło do porozumień Wielkopiątkowych (fot. 1). Takie miejsca służą tworzeniu oddolnej polityki pamięci i podważaniu jej oficjalnej wersji (Foote, Azaryahu 2007). Jako „Inne” uwzględniono dzieła korzystające z różnych form, jak upamiętnienie więźniów z bloku H w kształcie tej litery, instalacja

²³ <https://www.pbs.org/newshour/arts/belfast-murals-recall-brutal-war-debate-northern-irelands-futureireland> (dostęp: 05.02.2025).

Ryc. 2. Struktura badanych obiektów

Źródło: opracowanie własne.

Fig. 2. Structure of the studied objects.

Source: own elaboration.

cja powitalna stworzona przez lojalistów do *Tiger's Bay* czy mural, tablice i krzyż tworzący dzieło wspominające masakrę w barze *McGurk's* dokonaną przez UVF (fot. 2)²⁴.

Co trzeci obiekt upamiętniał postać, z czego w przypadku nacjonalistycznych obiektów odpowiadały one za 43% oraz 25% brytyjskich (tab. 1). Nacjonalistyczny hołd był zazwyczaj skierowany ku działaczom IRA, poległym w strajku głodowym z bloku H (fot. 2) czy innym *óglagh*. Część z nich odnosiła się do morderstw na cywilach dokonanych przez armię brytyjską, jak *New Lodge 6 Massacre*. Charakterystyczny jest mural prezentujący Sandsa, na ścianie księgarni SF (Hopper, Renfro 2021), w którym jest on przedstawiony jako człowiek uśmiechnięty. W ten sposób obserwator skupia się na samej postaci, a nie na działalności w IRA czy jego śmierci w wyniku strajku głodowego. Jest to mural, który co jakiś czas jest odnawiany, ale zawsze zachowuje formę podobną do pierwotnej (Hopper, Renfro 2021). Nacjonałści w zachodniej części miasta upamiętniają Jamesa Connolly'ego, jednego z liderów Powstania Wielkanocnego, straconego w związku z tym przez Brytyjczyków (O'Brien 2019). Murale z tym działaczem, który przez część swego życia mieszkał w Belfaście, prezentują zjednoczoną wyspę i herby historycznych prowincji Irlandii (fot. 3).

Postaciami upamiętnianymi w dzielnicach o nastawieniu unionistycznym są m.in. monarchowie (William III, Elżbieta II, Karol III). Często spotykanym motywem są także tablice poświęcone żołnierzom biorącym udział w I oraz II wojnie światowej, zwłaszcza 36 Dywizji Ulsterskiej. Oddaje się hołd także postaciom uważanym za zasłużone dla lokalnej polityki – w tym przypadku jest to chociażby poseł Robert Bradford, zamordowany 14 października 1981 r. przez IRA. Był to pastor kościoła metodystów, członek UUP, uznawany za jednego z najbardziej radykalnych Lojalistów w latach 70. i 80. XX w. IRA uważał za „sabotażystów i szpiegów”, domagał się egzekucji każdego złapanego członka tej organizacji, a katolików w Irlandii Północnej uważał za równie duże zagrożenie dla Wielkiej Brytanii, jak marksistów. Z uwagi na jego działalność polityczną i poparcie dla unionizmu, odsłonięto tablicę ku jego czci w Donnegall Pass (fot. 4).

²⁴ <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-65092928> (dostęp: 05.02.2025).

Fot. 1. Zdjęcia 1–3: irlandzki ogród pamięci z Lower Falls (31.07.2024); 4–5: irlandzki ogród pamięci z New Lodge (01.08.2024); 6–8: brytyjski ogród pamięci z Shankill (03.08.2024)

Źródło: archiwum prywatne.

Photo 1. Photos 1–3: Irish remembrance garden in Lower Falls (31.07.2024); 4–5 Irish remembrance garden in New Lodge (01.08.2024); 6–8 British remembrance garden in Shankill (03.08.2024)

Source: private archive.

Przestrzeń publiczna unionistycznych dzielnic charakteryzuje się również tablicami i plakatami nawiązującymi do niedawnych wydarzeń politycznych, w sporej mierze związanych również z konsekwencjami wyjścia Zjednoczonego Królestwa z UE. Częstym tematem jest problematyka granicy morskiej pomiędzy Wielką Brytanią a Irlandią Północną po Brexicie. Nacjonalistyczne motywy polityczne koncentrują się wokół działalności policji i armii, braku poparcia dla niej ze strony katolików i opresyjnej roli pierwszej służby. Jest to przykład krytycznego dialogu *street artu*, który kontestuje obecny porządek (Trzepacz 2023). Innymi były plakaty oraz tablice promujące *Irish*

Fot. 2. U góry, od lewej: upamiętnienie więźniów z bloku H (Falls Rd.) (31.07.2024) i *Community Pride Culture Tigers Bay* (skrzyżowanie North Queen St. i Upper Canning St.) (01.08.2024). Na dole: upamiętnienie masakry w barze McGurk's (North Queen St. i George's St.) (01.08.2024)

Źródła: archiwum prywatne.

Photo 2. On top from left: commemoration of the Block H prisoners (Falls Rd.) (31.07.2024) and *Community Pride Culture Tigers Bay* (intersection of North Queen St. and Upper Canning St.) (01.08.2024). On the bottom: commemoration of the massacre at McGurk's bar (intersection of North Queen St. and George's St.) (01.08.2024)

Source: private archive.

*Republican Socialist Party, The Worker Party, Saoradh*²⁵, *Irish Republican National Congress*²⁶ i SF.

Autorzy zbadali również motyw bojówek i organizacji paramilitarnych. Jako takie uznano dzieła prezentujące postacie z bronią i odwołujące się bezpośrednio do jednego ze zbrojnych ruchów poprzez uwzględnienie nazwy, akronimu czy symbolu organizacji. Co piąty badany obiekt posiadał motyw bojówek, z czego temat taki stanowiło 31,8% brytyjskich dzieł w przestrzeni publicznej, a tylko 17,5% irlandzkich. Mimo upływu 26 lat od Porozumienia Wielkopiątkowego, taka tematyka dzieł sztuki stanowi duży udział obiektów z przekazem brytyjskim, co nie zmienia się znacząco

²⁵ Są to partie socjalistyczne i komunistyczne. *Workers' Party* powstało w wyniku rozłamu w SF i IRA w 1969 r. Osoby, które popierały polityczną walkę utworzyły tę partię, w związku z czym była politycznym skrzydłem *Official IRA*. *Irish Republican Socialist Party* było politycznym skrzydłem INLA (Cormican 2011).

²⁶ *Irish Republican National Congress* to organizacja założona przez byłych republikańskich więźniów.

Fot. 3. U góry, od lewej: mural z Billy’ m McKee, Kieranem Nugentem i Brednanem Hughesem (*Falls Rd.*), tablica ze strajkującymi z bloku H (skrzyżowanie *Rockmore Rd.* i *Falls Rd.*), *Bobby Sands* (*Falls Rd.*). Na dole: murale z Jamesem Connolly’ m (od lewej: skrzyżowanie *Beechview Park* i *Falls Rd.* oraz *Clondara St.* i *Falls Rd.*) (31.07.2024)

Źródło: archiwum prywatne.

Photo 3. On top from left: mural presenting Billy McKee, Kieran Nugent & Brendan Hughes (*Falls Rd.*), board with the Block H strikers (intersection of *Rockmore Rd.* and *Falls Rd.*), *Bobby Sands* (*Falls Rd.*). On the bottom: murals with James Connolly (from left: intersection of *Beechview Park* and *Falls Rd.*, *Clondara St.* and *Falls Rd.*) (31.07.2025).

Source: private archive.

względem tego, co odnotował Rolston (2020). Zazwyczaj na murach ukazywana jest treść związana z UVF (39,6% wszystkich obiektów z bojówkami), *Ulster Young Militia* (UYM, 10,4%)²⁷, UFF (8,3%) i UDA (12,5%). Jedno dzieło upamiętniało Stevie’ go McCrea, który był działaczem *Red Hand Commando*²⁸. Najczęściej bojówki upamiętniano poprzez napis z nazwą, akronimem, symbolem lub prezentując zamaskowanych bojowników, rzadziej upamiętniając np. 50-lecie działalności. Ukazywanie postaci z bronią służy zaznaczaniu obecności i mobilizacji osób o podobnych poglądach (Krzywik

²⁷ Dwa z dzieł odnosiły się w tym samym czasie do UFF, UDA i UYM, jedno do UFF i UYM.

²⁸ *Red Hand Commando* powstało 1972 r., jest powiązane z UVF i uznawane za jedną z najbardziej sekretnych organizacji paramilitarnych. W 2009 r. zdali broń. W 2017 r. złożyli wniosek o legalizację, który został odrzucony (<https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-65092928>, dostęp: 05.02.2025; <https://mappingmilitants.org/map/northern-ireland>, dostęp: 05.02.2025).

Fot. 4. U góry, od lewej: tablice z Wilhelmem III i Elżbietą II (*Crimea St.* przy *Shankill Rd.*) (03.08.2024).
Dół: tablice z 36 Dywizją (*Sandy Row*) (01.08.2024) i Robertem Bradfordem (*Oak St.* przy *Donegall Pass*)
(30.07.2024)

Źródło: archiwum prywatne.

Photo 4. On top from left: board with William III and Elizabeth II (*Crimea St.*, by *Shankill Rd.*) (03.08.2024).
Bottom: boards with 36th Division (*Sandy Row*) (01.08.2024) and Robert Bradford (*Oak St.*, by *Donegall Pass*) (30.07.2024)

Source: private archive.

2022), a w przypadku osób o innych przekonaniach czy pochodzeniu – zniechęcić do wchodzenia na osiedle.

Przydzielono mniejszą liczbę motywów z milicjami nacjonalistom. Ci na sztandar brali IRA (16 razy) i INLA (cztery razy), gdzie milicjanci zazwyczaj byli ukazywani z twarzą i bez broni. Tylko cztery razy stwierdzono dzieła, na których przedstawiono zamaskowanych bojowników lub postaci z bronią. Jest to zjawisko, na które zwracał uwagę Rolston (2020).

Zauważono, iż w dzielnicach o nastawieniu nacjonalistycznym, poza bezpośrednim odniesieniem do konfliktu ulsterskiego, murale oraz tablice często nawiązują do innych konfliktów światowych. Dostrzegalna jest przede wszystkim tematyka narodowo-wyzwoleńcza oraz antyimperialistyczna. Głównymi motywami są tu: konflikt izraelsko-palestyński, oddanie hołdu Mandeli i Öcalanowi²⁹, wsparcie dla australijskich Aborygenów, Rożawy, Katalończyków oraz Tamilskich Tygrysów. W przypadku dzielnic unionistycznych widoczne było poparcie dla Izraela. Takie odwoływanie się do innych sporów służy wzmocnieniu lokalnej rywalizacji i tworzenia paraleli między innymi konfliktami a lokalnym. Nacjoniści utożsamiają się z narodami represjonowanymi, które walczą o swoją niezależność, unioniści widzą paralelę między „Izraelem oblężonym przez Arabów” a „Ulsterem oblężonym przez Irlandczyków”. Unioniści korzystają też z historii biblijnych, by ukazać siebie jako Żydów, a co bardziej radykalni uznają, że Ulster jest dla nich ziemią obiecaną przez Boga (Arar 2017). Ciekawym

²⁹ Abdullah Öcalan (ur. 1948) – lider Partii Pracującej Kurdystanu (PPK), od 2002 r. skazany na karę dożywocia w Turcji. PPK prowadziło walki z siłami tureckimi by wyzwolić Kurdystan.

Tabela 1. Liczba motywów według przekazu**Table 1.** Number of objects by their themes

Motywy / Przekaz	Irlandzki	Brytyjski	Koncyliacyjny	Inny	Łącznie
Upamiętnienie postaci	49	22	2	1	74
Historyczny	14	28	1	1	44
Polityczny	30	9	2	0	40
Bojówki	20	28	0	0	48
Solidarnościowy z innymi narodami	16	2	0	4	22
Nawiązujący do miejsca zamieszkania	6	11	0	0	17
Nawiązujący do klubów sportowych	2	0	0	2	4
Inny	5	1	5	4	15
Łączna liczba motywów	147	107	8	14	276
Łączna liczba obiektów	114	88	8	13	223

Uwaga: kilka motywów mogło zostać przypisanych do jednego obiektu.

Źródło: opracowanie własne.

Source: own elaboration.

przypadkiem jest znikoma ilość nawiązań do wojny w Ukrainie. Z tego powodu, ciężko jest postawić tezę, że lokalny konflikt wpływa na poglądy mieszkańców Belfastu w stosunku do wojny w Ukrainie.

Częstą formą uczczenia czyjejś pamięci są kwiaty. W przypadku unionistów są to wieńce czerwonych maków (fot. 4), sięgające tradycją do czasów I wojny światowej (Armstrong i in. 2022)³⁰, rzadziej bukiety w fioletowo-pomarańczowe barwy oranżystów. Nacjonaliści składają kwiaty w barwach narodowych Irlandii (fot. 1). Odnotowano dwie cantedeskie etiopskie (*Zantedeschia aethiopica*), zwane *Easter Lily*, używane dla uczczenia *óglai*gh i Powstania Wielkanocnego³¹. Nacjonalistyczne dzieła zazwyczaj posiadały treści po angielsku, rzadko wyłącznie po irlandzku.

Rzadko odnotowywano by murale czy tablice jednej ze stron były niszczone. Takie zjawisko zauważono przy tablicach, które zastąpiły kontrowersyjne murale ukazujące marsz Oranżystów i zamaskowanych bojowników UDA oraz UFF. Dwa z nich, o historii Shankill i *Lower Shankill Angels Youth Group*, były częściowo zamazane przez graffiti. Trzeci ukazywał Wilhelma III i był w dobrym stanie, prawdopodobnie dlatego, iż był częścią tradycji unionistycznej, będąc w ten sposób zaakceptowanym przez lokalną społeczność.

PODSUMOWANIE

Badanie terenowe przeprowadzone na przełomie lipca i sierpnia 2024 r. wykazało, że w przestrzeni publicznej dominują dwie formy sztuki ulicznej. Pierwszą z nich stanowią murale, które są mocno osadzone w literaturze i kojarzone z tym obszarem (Arar 2017; Rolston 2020; Trzepacz 2023). Drugim najliczniej zinwentaryzowanym przez autorów typem *street artu* są tablice, zazwyczaj wielkopowierzchniowe. Na ich coraz większą rolę zwróciła uwagę McAttackney (2011, s. 87), jednakże określiła je „muralami namalowanymi albo nadrukowanymi na drewnianej albo syntetycznej tablicy”.

Tematyka unionistycznych dzieł odnosi się często do monarchów (zwłaszcza Wilhelma Orańskiego), 36. Dywizji Ulsterskiej, wydarzeń historycznych, ukazują one Czerwoną Dłoń Ulsteru i bojówki.

³⁰ <https://www.visit-somme.com/great-war/poppy-fragrance> (dostęp: 05.02.2025).

³¹ <https://www.con-telegraph.ie/2024/03/30/recalling-the-story-of-the-easter-lily/> (dostęp: 05.02.2025).

Niektóre instalacje służyły zaznaczaniu obecności unionistów na danym terenie. Są to motywy poruszane w literaturze (np. McAttackney 2011; Rolston 2020; Hopper, Renfro 2021) i można potwierdzić tezę McAttackney (2011), iż są bardziej konserwatywne niż u nacjonalistów, w swoisty sposób tkwiące w prezentowaniu historii. To też uzasadnia, dlaczego tablice, które zastąpiły dwa murale z Shankill, prezentujące historię osiedla i inicjatywę młodych mieszkańców, były zniszczone przez graffiti i wlepki, a instalacja z Sandy Row, prezentująca Wilhelma III była w dobrym stanie. Potwierdza to tezę K.E. Foote'a i M. Azaryahu (2007, s. 127), że „pamięć zbiorowa może być uznana za matrix, w którym czas i miejsce są wykorzystywane osobno i razem”, tj. wykorzystując elementy przestrzeni publicznej by manifestować przeszłość fizycznie i wizualnie, a w ten sposób ponownie przeżywać przeszłość.

Rzadziej w badaniu uwzględniano flagi, które były bardzo powszechne na osiedlach, jednakże w celu uszanowania prywatności mieszkańców i niewzbudzania niepokojów spisano te, które nie były flagami Wielkiej Brytanii, a ukazywały „King Billy’ego”, króla Karola III w *Union Jacku* i pomarańczowe flagi Oranżystów. Rzadko odnotowano motywy związane z solidarnością z innymi narodami, a jeśli takowe się pojawiały, to odnosiły się one do Izraela, o czym pisał Arar (2017, s. 2). Niewiele dostrzeżono tematyki Brexitu, prawdopodobnie dlatego, że minęło osiem lat od referendum i cztery od kiedy Wielka Brytania nie jest już częścią UE. Jedno z graffiti odnotowanych w 2019 r. przez Armstronga i in. (2022) zostało zasłonięte przez rozbudowę tablicy „International day of peace”, co może być argumentem przeciwko tezie, jakoby dalej widoczny był trend tworzenia dzieł związanych z Brexitem (Armstrong i in. 2022). Tematyki Marszy nie odnotowano.

Według McAttackney (2011) nacjonaści poruszają więcej tematów niż unioniści. Jest to teza, która znajduje potwierdzenie w wynikach przeprowadzonego badania, choć motyw upamiętniania postaci był częsty (41,2% obiektów). Nacjonaści prezentowali działaczy IRA, protestujących w strajku głodowym z 1981 r., postaci historyczne (głównie Jamesa Connolly’ego) oraz poległych w trakcie i po *Troubles* (w tym New Lodge 6). Część treści odnosi się do stosunku nacjonalistów wobec policji i zwracają uwagę na częstsze przeszukiwania Irlandczyków przez służby porządkowe. Kilka murali ukazywało jednocześnie wiele motywów. Na jednym dziele potrafił być Bobby Sands, drużyny sportowe, manifestacja z flagami Katalonii, wycieczki po szlakach z muralami i charakterystyczne dla Zjednoczonego Królestwa czarne taksówki. Czasem pojawiającym się motywem jest jedność Irlandii prezentowana poprzez wyspę bez granic czy ukazanie herbów czterech historycznych prowincji Irlandii.

O wiele bardziej zaangażowani w solidarność z zagranicznymi grupami i narodami są nacjonaści, głównie z Palestyńczykami. Tu oprócz tematów, które były prezentowane już przez lata pojawił się wątek wojny w Strefie Gazy, która wybuchła w 2023 r. W tym konflikcie krytykowany jest Izrael, ale też i USA, wraz z prezydentem Bidenem. Mimo tej aktywności i poruszania bieżącej tematyki nie znaleziono w przestrzeni zbytnio odniesień do wojny w Ukrainie, a jeśli były, to bez powiązania z konfliktem ulsterskim.

Unioniści i nacjonaści w inny sposób prezentowali działaczy bojówek. Pierwsi najczęściej ukazywali ich zamaskowanych, w trakcie działań bojowych i bez imion. Nacjonaści przeciwnie – u nich były to osoby z twarzą i imieniem, a w przypadku wielu z nich jak w przypadku więźniów z bloku H, ich afiliacja do IRA nie była kluczowa. Jest to cecha, o której pisał Rolston (2020).

Elementem wspólnym jest wykorzystanie przez obie strony murali, tablic i skwerów pamięci w celach propagandowych, by wytworzyć narrację o tym, że ich przeciwnicy są (jedylnymi) winnymi ofiar konfliktu (Trzepacz 2023). Nacjonaści skupiają się bardziej na ukazaniu ofiar jako postaci z imieniem koncentrując się na pojedynczych wydarzeniach. Unioniści za to na wielkoskalowych tablicach czy skwerze pamięci prezentują szereg zamachów podanych niechronologicznie, wytykając przy tym hipokryzję SF/IRA, które miały postulować równouprawnienie, a atakowały protestantów. Często ofiary są ukazane anonimowo.

Zinwentaryzowano mało dzieł koncyliacyjnych. Potępiały one konflikt, upamiętniały ofiary i zawierały hasła takie jak „No more”, „Peace cannot be kept by force”, jednakże nie była wymieniana nazwa *The Troubles* ani określone strony konfliktu. Nie zidentyfikowano żadnego dzieła, które odnosiłoby się do tożsamości północnoirlandzkiej, mimo tego, że 17% mieszkańców Belfastu w spisie z 2021 r. zadeklarowało się jedynie jako Północnoirlandczycy (NISRA 2024).

Mimo trwającej niechęci części społeczeństwa wobec siebie nie stwierdzono, by dochodziło do aktów niszczenia murali czy tablic przez drugą stronę. To może potwierdzać tezę istnienia przestrzeni „akceptowanych” jako unionistyczne i nacjonalistyczne (Hopper, Renfro 2021). Jest to przykład wyznaczania granic w przestrzeni miejskiej przez sztukę uliczną, zawłaszczania przestrzeni i zostawienia swojego śladu, który potrafi być trwały, tak jak mural Sandsa na *Falls Rd*. Nie oznacza to, że murale nie są zmieniane, odnawiane czy niszczone, ale ich przyczyny autorzy nie doszukują się w rywalizacji między społecznościami.

Literatura

- Arar R., 2017, International solidarity and ethnic boundaries: using the Israeli-Palestinian conflict to strengthen ethno-national claims in Northern Ireland, *Nations and Nationalism*, 1–22, DOI: 10.1111/nana.12294.
- Armstrong M., Rice C., Warwick B., 2022, The visual communication of Brexit in Northern Ireland: decoding public imagery on identity, politics and Europe, *Territory, Politics, Governance*, 1–19.
- Bogacka E., Siniecka A., 2017, Graffiti jako przejaw aktywności kibiców w przestrzeni miejskiej. Przykład Poznania, [w:] P. Churski [red.], *Rozwój regionalny i polityka regionalna*, 37, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Cancellieri J. F., 2015, *The Troubles in Northern Ireland*, rozprawa doktorska – Fordham University, Fordham University Libraries – https://fordham.bepress.com/international_senior/2 (dostęp: 05.02.2025).
- Cormican A., 2011, The origins and development of the Irish Republican Socialist Party and Irish National Liberation Army 1972–77, rozprawa doktorska – University of Limerick, Glucksman Library – https://research.repository.ul.ie/articles/thesis/The_origins_and_development_of_the_Irish_Republican_Socialist_Party_and_Irish_National_Liberation_Army_1972-77/24199074?file=42467400 (dostęp: 05.02.2025).
- Durydiwka M., Korpysz-Wiśniewska A., Jażewicz I., 2023, Murale w przestrzeni miasta. Analizy funkcji rozmieszczenia na przykładzie Słupska, *Prace Geograficzne*, 171, 31–50, DOI: 10.4467/20833113PG.23.007.18107.
- Evershed J., Murphy M. C., 2021, *An bhfuil ár lá tagtha? Sinn Féin, special status and the politics of Brexit*, *The British Journal of Politics and International Relations*, 24, 2, 243–258, DOI: 10.1177/13691481211026153.
- Foote K. E., Azaryahu M., 2007, *Toward a Geography of Memory: geographical dimensions of public memory and commemoration*, *Journal of Political and Military Sociology*, 35, 1, 125–144.
- Hopper P., Renfro E., 2021, *Speaking Graffiti: Imaging Human Rights from Belfast to the West Bank*, *Humanity & Society*, 1–24, DOI: 10.1177/0160597620987006.
- Krzywik A., 2022, Rola murali we współczesnym funkcjonowaniu miejskich ruchów społecznych w przestrzeni publicznej miast. Przegląd wybranych działań artystycznych, *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 18(2), 116–131, DOI: 10.18778/1733-8069.18.2.06.
- Lehni C., 2022, *Contested Borders: Northern Irish Murals and the Visualisation of Territory*, [w:] S. Baudry, H. Ibata, M. Manolescu [red.], *Borders in the English-Speaking World*, Presses Universitaires de Strasbourg, DOI: 10.4000/books.pus.30050.
- McAtackney L., 2011, *Peace maintenance and political messages: The significance of walls during and after the Northern Irish 'Troubles'*, *Journal of Social Archeology*, 11, 1, 77–98, DOI: 10.1177/1469605310392321.
- Nagle J., 2009, *The right to Belfast City Centre: From ethnocracy to liberal multiculturalism?*, *Political Geography*, 28(2), 132–141, DOI: 10.1016/j.polgeo.2009.02.002.
- Niziołek K., 2014, Przestrzeń miasta – przestrzeń sztuki: sztuka publiczna w Białymstoku, *Rocznik Białostocki*, 19, 207–247.

- Northern Ireland Statistics and Research Agency, 2024 – <https://www.nisra.gov.uk/> (dostęp: 05.02.2025).
- O'Brien B., 2019, *A short history of The IRA. From 1916 onwards*, The O'Brien Press, Dublin.
- Rolston B., 2020, *Drawing support 3. Murals and transition in the North of Ireland*, GPS, Belfast.
- Snyder E. M., 2022, *The Troubles: Root Causes of Tension in Northern Ireland*, Young Historians Conference 5 – <https://pdxscholar.library.pdx.edu/younghistorians/2022/papers/5> (dostęp: 05.02.2025).
- Starzyk S., Synoradzki M., 2023, *Konflikt protestancko-katolicki w Irlandii Północnej z perspektywy prawa międzynarodowego*, [w:] M. Stanulewicz, K. Nowicki, E. Plewa (red.), *Prawo a religia na Wyspach Brytyjskich*, Wydawnictwo Naukowe ArchaeGraph, Łódź, 103–125.
- Todd J., 2009, Northern Ireland: A Multi-Phased History of Conflict, a Multi-Levelled Process of Settlement – https://www.researchgate.net/publication/256028283_Northern_Ireland_A_Multi-Phased_History_of_Conflict_a_Multi-Levelled_Process_of_Settlement (dostęp: 05.02.2025).
- Trzepacz P., 2023, Murale i street art w przestrzeni miasta. Przypadek Krakowa, *Prace Geograficzne*, 173, 231–256.
- <https://mappingmilitants.org/map/northern-ireland> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://news.sky.com/story/irish-unification-referendum-by-2030-sinn-fein-leader-tells-sky-news-13066545> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.bbc.com/news/articles/c6ppxkj46r5o> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-11090412> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-11313364> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-65092928> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-67726389> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.britannica.com/> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.con-telegraph.ie/2024/03/30/recalling-the-story-of-the-easter-lily/> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.pbs.org/newshour/arts/belfast-murals-recall-brutal-war-debate-northern-irelands-future> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.theguardian.com/uk/2000/jun/20/northernireland.uksecurity> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.theguardian.com/uk/2009/oct/11/northern-ireland-republican-group-disband> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.theguardian.com/uk-news/2016/may/14/police-severe-terror-threat-ira-northern-ireland-bomb-attacks> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.theirishstory.com/2020/10/27/the-dead-of-the-belfast-pogrom-counting-the-cost-of-the-revolutionary-period-1920-22/> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.virtualbelfastmuraltour.com/> (dostęp: 05.02.2025).
- <https://www.visit-somme.com/great-war/poppy-fragrance> (dostęp: 05.02.2025).